

PRZESTĘPSTWA PRZECIWKO RODZINIE
W KODEKSIE KARZĄCYM KRÓLESTWA POLSKIEGO Z 1818 r.
I KODEKSIE KAR GŁÓWNYCH I POPRAWCZYCH Z 1847 r.

Jerzy Markiewicz

Streszczenie. Poniższe opracowanie składa się ze wstępu, części zasadniczej i wniosków. Część wstępna prezentuje zagadnienie kodeksu karnego Królestwa Polskiego, uchwalonego przez parlament (Sejm?) 16 kwietnia 1818, który był pierwszym kodeksem karnym w historii Polski. Został on później uchylony dekretem carskim z dnia 1 stycznia 1847, aby następnie ustanowić kodeks kar głównych i poprawczych. Autor omawia cechy przestępstwa, kary, odpowiedzialności oraz sam system kar, który ma funkcjonować jako element odstrasżający. W artykule zaprezentowano stan badań, źródła i literaturę przedmiotu, jak również cel opracowania. Artykuł zawiera cztery części. Dotyczą przestępstw przeciwko życiu, małżeństwu i władzy rodzicielskiej, przestępstw na tle seksualnym i innych. Opisywane przestępstwa przeciwko życiu to: ojcobójstwo, zabicie członka rodziny, zabicie kobiety ciężarnej, dzieciobójstwo, aborcja, porzucenie dziecka i samobójstwo. Część dotycząca przestępstw przeciwko małżeństwu obejmuje trzy sfery przestępstw i wykroczeń, które często ściśle są związane z normami cywilnymi w prawie matrymonialnym: karalne naruszenie istotnych warunków zawarcia małżeństwa, karalne naruszenie prawnych przeszkód do zawarcia małżeństwa, odpowiedzialność karna rodziców, opiekunów i księży w przypadku naruszenia prawnych przeszkód do zawarcia małżeństwa, oraz nadużycie praw małżeńskich i obowiązków, a także przestępstwa seksualne przeciwko rodzinie. Przestępstwa seksualne to cudzołóstwo, kazirodztwo, prostytutka wśród krewnych i wykroczenia wynikające z uwiedzenia. Ostatnia część artykułu omawia przestępstwa przeciwko władzy rodzicielskiej, władzę opiekuna i kuratora, z podaniem różnych rodzajów nadużycia władzy rodzicielskiej, opiekuńczej czy kuratorskiej, przestępstwa dokonane przez dzieci przeciwko rodzicom, oraz nadużycie władzy opiekuńczej i kuratorskiej. Autor wskazuje na zasadnicze różnice i podobieństwa między rozwiązaniami prawnymi i instytucjami prawa karnego w obydwu kodeksach. Część z wnioskami zawiera syntetyczną ocenę i analizę badanych zagadnień.

Słowa kluczowe: przestępstwo, rodzina, małżeństwo, ojcobójstwo, dzieciobójstwo, przeszkoda, opieka

WPROWADZENIE

Kodeks Karzący dla Królestwa Polskiego, uchwalony przez Sejm 16 kwietnia 1818 r., był pierwszym w dziejach Polski kodeksem karnym¹. W porównaniu z dawniej obowiązującymi przypisami stanowił znaczny postęp w realizowaniu

¹ Dziennik Praw Królestwa Polskiego 1818, t. V, nr 20, s. 3–232.

zasady równości obywateli wobec prawa karnego i wywarł poważny wpływ na późniejsze polskie kodyfikacje karne.

Kodeks Karzący był pomnikiem prawa epoki przejściowej od feudalizmu do kapitalizmu². Powstał w czasie kształtowania się nowych stosunków kapitalistycznych i kończącej się formacji feudalnej. W części ogólnej przyjmował rozwiązania nawiązujące do idei oświecenia, a w szczególnej w zakresie kary nawiązywał do feudalnej zasady odwetu i odstraszenia, sięgając w złagodzonej formie do rozwiązań wywodzących się z *Constitutio Criminalis Carolina*.

Kodeks Karzący Królestwa Polskiego (KKKP) liczył 588 artykułów, zgrupowanych w trzech księgach: I – o zbrodniach, II – o występkach, III – o przewinieniach policyjnych³.

Autorzy Kodeksu przyjęli formalną definicję przestępstwa. Zgodnie z nią jest to czyn polegający na działaniu przez Kodeks zakazanym lub zaniechaniu działania przez Kodeks nakazanego⁴.

Twórcy Kodeksu przyjęli również nowoczesną konstrukcję winy, rozróżniając winę umyślną, zwaną złym zamiarem, i winę nieumyślną w obu jej postaciach – lekkomyślności i niedbalstwa (art. 16).

System kar określał art. 4 Kodeksu Karzącego, ustalając kary główne za zbrodnie, kary poprawcze za występki i kary policyjne za przewinienia policyjne (wykroczenia)⁵.

Po powstaniu listopadowym z 1830 r. władze rosyjskie poważnie ograniczyły autonomię Królestwa Polskiego i przyjęły politykę zaostrzonych represji wobec społeczeństwa polskiego. Dnia 1 stycznia 1847 r. ukazem carskim wprowadzony został Kodeks Kar Głównych i Poprawczych, który stanowił skróconą, zaadaptowaną dla Królestwa Polskiego wersję rosyjskiego „Ułożenia o Nakazach Ugołownych i Isprawitielnych⁶.

Kodeks Kar Głównych i Poprawczych z 1847 r. uchylał moc obowiązującego polskiego Kodeksu Karzącego dla Królestwa Polskiego z 1818 r. KKGiP ze względu na treść, rodzaje i surowość kar oraz technikę kodyfikacyjną stał na o wiele niższym poziomie legislacyjnym od Kodeksu polskiego z 1818 r. Stanowił w istocie, mimo przyjęcia pewnych nowoczesnych rozwiązań, typową kodyfikację państwa absolutyzmu policyjnego, dostosowaną do realiów ustroju feudalno-pańszczyźnianego.

² K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa*, wyd. VIII, Warszawa 2000, s. 307.

³ A. Korobowicz, W. Witkowski, *Historia ustroju i prawa polskiego (1772–1918)*, wyd. II, Zakamycze 2002, s. 170.

⁴ KKKP art. 1 i art. 2.

⁵ Kodeks do poszczególnych rodzajów kar zaliczał: kary główne – kara śmierci, dożywotniego więzienia warownego, czasowego więzienia warownego od 10 do 20 lat oraz więzienia ciężkiego od 3 do 10 lat; kary poprawcze – dom poprawy od 8 dni do 3 lat, areszt publiczny od 8 dni do 3 lat, kary cielesne od 16 do 120 razów i kary grzywny; kary policyjne: kary pieniężne, areszt policyjny i areszt domowy do 8 dni, kary cielesne do 16 razów

⁶ K. Sójka-Zielińska, dz. cyt., s. 308.

Na tle współczesnych ustaw karnych Kodeks wyróżniał się dużą objętością, liczył bowiem 1221 artykułów, oraz daleko posuniętą kazuistyką. Wykluczała ona możliwość przewidywania wszystkich czynów karalnych, powodując rezygnację z przyjętych zasad *nullum crimen* i *nulla poena sine lege* na rzecz stosowania analogii⁷.

Kodeks nie dzielił się na część ogólną i szczególną. Autorzy przyjęli formalną definicję przestępstwa, zgodnie z którą jest to czyn polegający na działaniu przez Kodeks zakazanym lub zaniechaniu działania przez Kodeks nakazanego. W artykule 6 przyjęto konstrukcję winy, rozróżniając winę umyślną i nieumyślną⁸.

KKGiP w art. 1 i art. 2 dzielił czyny karalne na przestępstwa i wykroczenia, art. 3 zaś stanowił, że podlegają one karom głównym i poprawczym w zależności od „rodzaju swego i ważności” (stopnia szkodliwości społecznej). Powstał skomplikowany i bardzo rozbudowany system kar, szczegółowo ustalający rodzaje, stopnie, skutki kar i ich wykonanie⁹. Charakterystyczna była ogromna surowość kar, w wielu przypadkach stanowiąca okrucieństwo. System kar służył bowiem w KKGiP realizacji teorii odstraszenia.

CZYNY KARALNE PRZECIWKO ŻYCIU I ZDROWIU

Czyny karalne tożsame dla obu Kodeksów

Kodeks Karzący dla Królestwa Polskiego i Kodeks Kar Głównych i Poprawczych zgodnie kwalifikują trzy rodzaje czynów karalnych godzących w rodzinę: dzieciobójstwo, spędzenie płodu, porzucenie dziecka.

⁷ *Historia państwa i prawa Polski*, t. III, *Od rozbiorów do uwłaszczenia*, red. J. Bardach i M. Semkowska-Gluck, Warszawa 1981, s. 545.

⁸ Tamże, s. 546.

⁹ Karami głównymi były: kara śmierci; zesłanie do ciężkich robót (katorga) połączone z piętnowaniem i karą chłosty różgami od 80 do 200 razów; zesłanie na osiedlenie na Syberii, połączone z karą chłosty różgami od 40 do 80 razów; zesłanie na osiedlenie za Kaukazem. Orzeczenie kary głównej obligatoryjnie powodowało pozbawienie praw stanu. Kara zesłania na ciężkie roboty dzieliła się na 7 stopni, zaś osiedlenie na Syberii przewidywało 2 stopnie. Do kar poprawczych zaliczano: zesłanie na zamieszkanie na Syberii połączone z karą chłosty różgami od 50 do 100 razów; zesłanie na zamieszkanie do innych guberni cesarstwa z wyłączeniem Syberii; osadzenie w twierdzy z utratą praw i przywilejów – 2 stopnie; osadzenie w twierdzy bez ograniczenia praw i przywilejów skazanego – 3 stopnie; czasowe zamknięcie w domu poprawy – 2 stopnie; osadzenie w więzi (areszt publiczny) – 3 stopnie; nagany, upomnienia, przestrogi; kary pieniężne. KKGiP w określonych przypadkach przewidywał stosowanie kary dodatkowej w postaci konfiskaty majątku oraz skierowania sprawy do zwierzchności duchownej celem orzeczenia sankcji wyznaniowych.

Pierwszy z wymienionych Kodeksów kwalifikuje wymienione czyny karalne jako zbrodnie¹⁰, natomiast drugi zalicza je do przestępstw¹¹, co wynikało z przyjętych systemów kar.

W obu Kodeksach przypisywane sprawcom czyny dzieciobójstwa, spędzenia płodu, porzucenia dziecka kwalifikowane były jako popełnione w zamiarze bezpośrednim (*dolus directus*). W opisie były w zasadzie merytorycznie tożsame lub zbliżone treścią z tym, że KKGiP bardziej rozbudowywał stany faktyczne. Różniły się natomiast wymiarem kar i ich surowością.

Ustawodawcy stawiali także ściśle określone wymogi dla bytu dzieciobójstwa: działanie przestępcze winno być podjęte niezwłocznie przy porodzie dziecka; obligatoryjnie dziecko winno urodzić się żywe; czyn karalny mogła popełnić wyłącznie matka dziecka¹². Rozróżniano prawnie zabójstwo przy porodzie dziecka pochodzącego ze związku małżeńskiego i z nieprawego łoża. Stosownie do art. 122 KKKP matka, zabijając dziecko przy porodzie z prawego łoża działaniem umyślnym lub zaniechaniem, podlegała karze dożywotniego więzienia warownego¹³, zaś art. 932 w związku z art. 77 KKGiP przewidywał dożywotnią pracę w zakładach fabrycznych¹⁴.

Jednak istniały zasadnicze różnice kodeksowe w stosunku do matki zabijającej dziecko z nieprawego łoża. Kodeks Karny Królestwa Polskiego kwalifikował takie działanie jako popełnione z zamiarem bezpośrednim i przewidywał karę więzienia warownego w wymiarze od 10 do 20 lat. Natomiast Kodeks Kar Głównych i Poprawczych wprowadzał możliwość złagodzenia kary odbywanej w zakładach fabrycznych, dopuszczając kwalifikację takiego działania przestępczego jako nieumyślnego. W pierwszym przypadku zabójstwo dziecka przez matkę w obawie („ze strachu”) przed potępieniem jej przez opinię publiczną powodowało orzeczenie kary pracy w zakładach fabrycznych w wymiarze od 10 do 12 lat. Drugi stan faktyczny zakładał nieumyślne pozbawienie życia dziecka, co pociągało za sobą karę osiedlenia w odleglejszych lub bliższych miejscach Syberii.

W obu Kodeksach płód ludzki objęty był szczególną ochroną prawa karnego. W KKKP zbrodni aborcji poświęcono odrębny Dział XI zawierający cztery

¹⁰ J. Markiewicz, *Przestępstwa przeciwko rodzinie w Kodeksie Karzącym Królestwa Polskiego z 1818 r.*, [w:] *Ius et Fides*, red. T. Guz i M. Kuć, Lublin 2006, s. 87–88.

¹¹ J. Markiewicz, *Przestępstwa przeciwko rodzinie w Kodeksie Kar Głównych i Poprawczych z 1847 r.*, *Roczniki Wydziału Nauk Prawniczych i Ekonomicznych KUL*, t. II, z. 1, Lublin 2006, s. 97–99.

¹² KKKP, art. 122; KKGiP, art. 923.

¹³ Art. 31 KKKP stanowił: „Skazani na więzienie warowne będą mieć głowy ogolone, nosić mają ciężkie kajdany, do taczek przykuci podczas roboty, w ohydne ubiory przybrani, dwa dni ciepłą, lecz nie mięsną potrawą, a trzeci dzień chlebem i wodą żywieni będą, łoże mieć mają z samych tarcic, bez żadnego pościelenia, i użyci być powinni do prac najprzykrzejszych zewnętrznych lub wewnętrznych, ile ich stan zdrowia i sił pozwoli”. Natomiast artykuł 34 KKKP stanowił, że kara więzienia warownego miała być zaostrzona: pręgierzem, piętnowaniem, przykuciem na łańcuchu, zamknięciem w miejscu odosobnienia bez kontaktu z ludźmi.

¹⁴ Artykuł 77 stanowił, że kobiety popełniające przestępstwo zagrożone karą ciężkich robót w kopalniach lub twierdzach skazywane będą na roboty w zakładach fabrycznych, lecz z przedłużeniem czasu odbywania kary, licząc za każdy rok w kopalniach lub twierdzach po półtora roku robót w zakładach fabrycznych.

artykuły¹⁵, zaś w KKGiP przestępstwo spędzenia płodu lub usiłowanie jego dokonania było ścigane na podstawie artykułów 933, 934 i 935. Kodeksy określały różne rodzaje aborcji pociągające za sobą odpowiedzialność prawną, kwalifikowane jako zbrodnie, przestępstwa bądź wykroczenia.

Do zbrodni aborcji KKKP zaliczał jedynie dwa zdarzenia karalne: dokonanie lub usiłowanie spędzenia płodu bez wiedzy i zgody kobiety ciężarnej, powodujące zagrożenie dla życia kobiety lub uszczerbek na jej zdrowiu, oraz zawodowe (wielokrotnie dla zysku) dokonywanie aborcji, nawet za wiedzą i zgodą kobiety i przy braku zagrożenia dla jej życia i zdrowia. Za czyny te kodeksowy wymiar kary przewidywał ciężkie więzienie¹⁶. Natomiast KKGiP w przypadku umyślnego spędzenia płodu przez osoby trzecie bez wiedzy i zgody niewiasty ciężarnej przewidywał trzy warianty zdarzeń zagrożonych karami głównymi¹⁷. Ścigano również sprawców zawodowo wykonujących aborcję, stosując środki karne przewidziane w art. 933 i 934 zaostrzone o jeden stopień.

Oba Kodeksy uznawały za wykroczenie sytuację, w której osoba trzecia dokonała lub usiłowała wykonać aborcję za zgodą i wiedzą kobiety. KKKP za czyn tego rodzaju obarczał odpowiedzialnością zarówno sprawcę, jak również ojca i matkę¹⁸. Kary za popełniony występki były zróżnicowane. Dla sprawcy aborcji przewidziano dom poprawy w wymiarze od roku do 3 lat, a przy usiłowaniu – od 8 dni do jednego roku. Ojciec i matka skazywani byli na takie same kary jak sprawca przy wykonaniu i usiłowaniu aborcji, lecz zaostrzone dyspozycją art. 221¹⁹. Natomiast KKGiP za tego typu występki obciążał odpowiedzialnością wyłącznie sprawcę czynu, przewidując karę w postaci osiedlenia na Syberii. Jako występki klasyfikował również spędzenie płodu lub usiłowanie jego wykonania w sytuacji, kiedy ten czyn zaistniał na skutek działania samej kobiety. Kara przewidywała osiedlenie na Syberii²⁰.

Należy zaznaczyć, że przepisy Księgi II o występkach w Dziale VIII KKKP, odnoszące się do ochrony rodziny, mają charakter profilaktyczny. Autorzy Kodeksu poprzez system kar dążyli do zabezpieczenia płodu i prawidłowego prze-

¹⁵ Art. 129 KKKP definiuje przestępstwo aborcji, podając: „Spędzeniem płodu jest czyn mający za cel umyślne poronienie lub rozwiązanie niewiasty ciężarnej dzieckiem niezłym”.

¹⁶ Art. 32 KKKP stanowił: „Skazani na zamknięcie w ciężkim więzieniu, nosić będą na nogach mniej ciężkie kajdany, ubiory proste, ile być może jednostajne, żywieni będą raz jeden na dzień ciepłą, lecz nie mięsną potrawą, a raz na tydzień, to jest dzień piątkowy chlebem i wodą; łoża mieć będą na słomie, bez żadnego innego postania, i użyci być mają do robót zewnętrznych, ile ich stan zdrowia i sił pozwoli”. Natomiast art. 33 KKKP stanowił, że kara więzienia może być zaostrzona: przykuciem na łańcuchu, zamknięciem w miejscu odosobnienia bez kontaktu z ludźmi, wygnaniem z kraju (po odbyciu kary).

¹⁷ Aborcja nie spowodowała żadnego zagrożenia dla życia lub zdrowia kobiety – kara zesłania do ciężkich robót w zakładach fabrycznych od 4 do 6 lat; w wyniku spędzenia płodu kobieta doznała ciężkiego uszczerbku na zdrowiu – kara zesłania do ciężkich robót od 6 do 8 lat; na skutek aborcji nastąpiła śmierć kobiety – kara osadzenia w twierdzy do ciężkich robót na okres od 8 do 10 lat.

¹⁸ KKKP art. 130.

¹⁹ Art. 221 KKKP stanowił: „Zamknięcie tak w domu poprawy jakoż i w domu aresztu publicznego zaostrzone być może: a. Postem, b. Zabronieniem pobytu w miejscu pewnym, c. Wypędzeniem z kraju”.

²⁰ KKGiP art. 934.

biegu porodu oraz stworzenia gwarancji ochrony przyszłej matki. Znamionym jest, że Kodeks nakładał szereg obowiązków mających na celu zabezpieczenie płodu i porodu pod rygorem sankcji karnych tylko na kobietę w ciąży, niepocho- dzącej ze związku małżeńskiego²¹. Nadto ustawodawca rozszerzał zakres pieczy nad kobietą pozostającą w ciąży pozamałżeńskiej na bliskich, krewnych, opie- kunów, a nawet współmieszkańców w trakcie trwania ciąży, a także nakładał na nich obowiązek pomocy przy położeniu pod rygorem kar pieniężnych²².

Porzucenie dziecka stanowiło czyn karalny ścigany zarówno przez Kodeks Karzący Królestwa Polskiego, jak również Kodeks Kar Głównych i Poprawczych.

Powodem porzucenia dziecka jest z reguły uchylenie się od obowiązku pie- lęgnowania, żywienia i wychowania. Dość często występowały również inne przyczyny, jak pozbawienie stanu, nienawiść, niechęć, wstyd itp.²³. Celem zaś było pozbycie się dziecka za pomocą przestępstwa.

W Kodeksie Karzącym Królestwa Polskiego porzucenie dziecka kwalifiko- wane jest jako zbrodnia lub występki.

Stosownie do dyspozycji art. 123 Działu XVI w porzuceniu dziecka zaist- nieje zbrodnia, gdy niemowlę lub dziecko niebędące „w stanie siebie ratować”, pozostawione zostanie w miejscu odludnym i poniesie śmierć²⁴. Natomiast wy- stępki miały miejsce w sytuacji, kiedy niemowlę lub dziecko bezradne nie zosta- nie umieszczone „w instytucie publicznym ku temu celowi przeznaczonym”, lecz pozostawione w miejscu widocznym, przez ludzi uczęszczanym, co stwarza mu możliwość uratowania²⁵. Groziła za to kara pobytu w domu poprawy od 8 dni do 3 miesięcy, jeśli zaś następstwem czynu była śmierć dziecka – od 3 mie- sięcy do 1 roku²⁶.

Kodeks Kar Głównych i Poprawczych prezentował pogląd, że zamiar po- zbawienia życia dziecka, nawet jeśli nie nastąpił negatywny skutek, zmieniał kwalifikację tego typu czynu karalnego w przestępstwo zabójstwa.

Działanie przestępcze stanowiło porzucenie lub umyślne opuszczenie dziecka. Kodeks uzależniał zakres winy, odpowiedzialności i wysokość kary od

²¹ Karze podlegało ukrywanie przez kobietę ciąży lub położu poprzez: zaniechanie wezwania do porodu akuszerki lub innej kobiety mogącej udzielić jej pomocy, niedopełnienie obowiązku zawiadomienia akuszerki lub miejscowej władzy, zaistnienie nagłego i niespodziewanego porodu lub innej przeszkody, uniemożliwiają- cej skorzystanie z pomocy przy położeniu, odstąpienie od okazania urodzonego nieżywego dziecka lub zmarłego w ciągu 24 godzin po urodzeniu. Za czyny tego rodzaju groziło osadzenie w domu aresztu publicznego od 8 dni do 3 miesięcy, a w razie zaistnienia dodatkowych okoliczności obciążających – karze od 3 miesięcy do 1 roku.

²² KKKP art. 325.

²³ F. Maciejowski, *Wykład prawa karnego w ogólności z zastosowaniem Kodeksu Kar Głównych i Po- prawczych z dniem 20 grudnia (1 stycznia) 1848 r. w Królestwie Polskim obowiązującego, tudzież ustawy przewodniej i instrukcji dla sądów*, Warszawa 1848.

²⁴ Dyspozycja art. 34 KKKP przewidywała karę więzienia ciężkiego od 3 do 10 lat.

²⁵ KKKP art. 135.

²⁶ Art. 216 KKKP stanowił: „Zamknięci w domu poprawy mają być w lekkie, lecz od ucieczki zabezpie- czające kajdany okuci, ile być może jednostajnie ubrani, i co dzień chlebem i jedną ciepłą potrawą żywieni, za napój samą tylko wodę mieć będą. Posłanie ich z sienników i koców lub sukien do nakrycia się, składać się ma. Używani będą do prac wewnętrznych lub zewnętrznych, ile stan ich sił i zdrowia pozwoli”.

wieku dziecka, będącego obiektem przestępstwa: od urodzenia do 3 lat i od 3 do 7 lat życia. Z kryterium wieku związane były również warunki i okoliczności obciążające sprawcę czynu przestępczego.

Występek miał miejsce w sytuacji, kiedy dziecko do lat 3 zostanie porzucone lub opuszczone w miejscu, w którym, jak można było przypuszczać, będzie znalezione i otrzyma pomoc²⁷. Za czyn ten przewidywano karę domu poprawy od 1 roku do 3 lat z utratą praw publicznych i zakazem sprawowania urzędów. Porzucenie lub opuszczenie dziecka w podobnych warunkach i okolicznościach, ale liczącego od 3 do 7 lat życia, narażało sprawcę na karę domu poprawy na okres 1 roku lub osadzenie w więzy na okres od 3 do 6 miesięcy²⁸.

Popelniano zbrodnię w sytuacji, porzucając lub świadomie opuszczając dziecko do trzeciego roku w miejscu odludnym, z małym prawdopodobieństwem znalezienia, i narażając na negatywny wpływ warunków atmosferycznych²⁹. Zagrożenie stanowiła kara główna (lub najwyższy wymiar kary poprawczej) zesłania na zamieszkanie na Syberii na okres od 10 do 12 lat, a dla osób niewyłączonych od kar cielesnych – oddanie do pracy w poprawczych rotach aresztanckich na czas od 8 do 10 lat. Natomiast porzucenie lub opuszczenie dziecka w podobnych warunkach i okolicznościach, ale w wieku od 3 do 7 lat, zagrożone było zgodnie z art. 990 tylko karą poprawczą³⁰.

Odpowiedzialności karnej przewidzianej w artykułach 988 i 990 podlegały osoby zobowiązane do sprawowania opieki nad małoletnimi w wieku powyżej 7 lat, chorymi, pozbawionymi pełni sił fizycznych lub władz umysłowych, które nie były zdolne do samodzielnego utrzymania się, a których opuszczenie narażało ich życie na niebezpieczeństwo³¹.

Czyny karalne samoistne (odrębne) w KKGiP

Kodeks Kar Głównych i Poprawczych wyodrębnił jako samoistne groźne przestępstwa, wymierzone w rodzinę³²:

- 1) ojcobójstwo,
- 2) zabójstwo kobiety ciężarnej,
- 3) samobójstwo.

²⁷ KKGiP art. 987.

²⁸ KKGiP art. 988.

²⁹ Tamże, art. 989.

³⁰ Kara poprawcza polegała na „zesłaniu do irkuckiej lub jenijskiej guberni, z zamknięciem od dwóch do trzech lat, i wzbronieniem wydalania się do innych syberyjskich guberni w przeciągu zakreślonego przez sąd czasu od ośmiu do dziesięciu lat albo zesłaniu na mieszkanie do tomskiej lub tobolskiej guberni, z zamknięciem od dwóch do trzech lat, a jeżeli nie są od kar cielesnych wyłączni, oddanie do poprawczych aresztanckich rot na czas od czterech do ośmiu lat”.

³¹ KKGiP art. 992.

³² J. Markiewicz, *Przestępstwa przeciwko rodzinie w Kodeksie Kar Głównych i Poprawczych...*, s. 95–97.

Do najcięższych przestępstw zaliczał KKGiP zabójstwo ojca lub matki³³. Art. 921 za czyn ten przewidywał najsurowszą karę dożywotniego zesłania do ciężkich robót w kopalniach³⁴. Zakładał ciągłe uwięzienie bez jakiegokolwiek możliwości złagodzenia odbywania kary. Jedynie pełna starość (zgrzybiałość) mogła powodować zwolnienie od obowiązku pracy, lecz nie znosiła uwięzienia.

Natomiast w przypadku, gdy śmierć ojca lub matki była następstwem umyślnego pobicia, kalectwa, rany lub innego uszkodzenia zdrowia, sprawcy na zasadzie artykułów 956 i 964 wymierzano karę główną ciężkich robót w kopalniach od 15 do 20 lat oraz karę dodatkową chłosty od 180 do 200 razów.

Jeśli syn lub córka nieumyślnie spowodowali uszkodzenie ciała ojca lub matki, ranę lub kalectwo, których skutkiem była śmierć, stosowano wobec sprawcy karę poprawczą. Polegała ona na zesłaniu na zamieszkanie do guberni tomskiej lub tobolskiej bądź roboty w poprawczych rotach aresztanckich od 1 roku do 2 lat oraz karę chłosty od 50 do 60 razów.

Twórcy Kodeksu Kar Głównych i Poprawczych wyodrębnili również w samoisne przestępstwo zabójstwo kobiety ciężarnej³⁵. Zaistnienie tego rodzaju zbrodni warunkowane było dwiema przesłankami: sprawca dysponował wiedzą o fakcie ciąży i działał w zamiarze bezpośrednim. Za czyn ten groziło zesłanie do ciężkich robót w kopalniach na czas od 15 do 20 lat oraz kara chłosty od 180 do 200 razów.

Ochroną kodeksową objęto również zdrowie kobiety w ciąży. Kodeks w art. 963 przewidywał surowe kary za umyślne spowodowanie u kobiety ciężarnej kalectwa, ran, uszkodzenia zdrowia, dręczenia jej lub pobicia, w wyniku czego nastąpił przedwczesny poród i śmierć dziecka. Nie zmniejszała odpowiedzialności sprawcy sytuacja, w której zamiarem nie obejmował on tragicznych skutków swojego działania. Wymiar kar zależał od rodzaju odniesionych przez kobietę obrażeń, np. ciężkiemu kalectwu odpowiadała kara ciężkich robót w zakładach fabrycznych od 6 do 8 lat oraz chłosta od 100 do 120 razów.

W kodeksowym rozumieniu pojęcia samobójstwa chodziło o naruszające prawa i zasady współżycia oraz pozbawione humanitaryzmu wykonywanie władzy rodzicielskiej lub opiekuńczej, doprowadzające w konsekwencji do odebrania sobie życia przez osobę powierzoną ich pieczy. Kodeks tego typu wysoce naganne postępowanie uznawał za wykroczenie objęte karą poprawczą³⁶. Polegała ona na osadzeniu w domu poprawy od 1 roku do 2 lat. Jeśli skazany był chrześcijaninem, podlegał pokucie kościelnej orzeczonej przez duchowną

³³ F. Maciejowski, dz. cyt., s. 398–401.

³⁴ Stosownie do art. 21 KKGiP przy orzeczeniu kary dożywotnich ciężkich robót w kopalniach obligatoryjnie stosowano karę dodatkową chłosty w ilości 200 razów.

³⁵ KKGiP art. 924.

³⁶ KKGiP art. 948.

zwierzchność właściwego wyznania. Tracił również niektóre przywileje opisane w art. 54 z zakresu praw publicznych i honorowych³⁷.

PRZESTĘPSTWA PRZECIWKO ZWIĄZKOWI MAŁŻEŃSKIEMU

W Kodeksie Kar Głównych i Poprawczych, Dział XI rozdział I „o przestępstwach przeciwko związkowi małżeńskiemu” zawarte zostały stany prawne pozostające w ścisłym związku z ukazem carskim z 1836 r. „o związku małżeńskim”. Nakazami i zakazami prawa karnego zabezpieczano wykonanie norm prawa cywilnego w zakresie przepisów obowiązujących związek małżeński³⁸.

W Kodeksie Kar Głównych i Poprawczych można wyodrębnić trzy sfery zwalczanych przestępstw i wykroczeń, często ściśle związanych z normami cywilnymi prawa małżeńskiego: karalne naruszenie istotnych warunków zawarcia małżeństwa, karalne naruszenie prawnych przeszkód zawarcia związku małżeńskiego, odpowiedzialność karna uczestników w obrzędzie małżeństwa za naruszenie prawnych warunków i przeszkód zawarcia małżeństwa. Nadto nadużycie praw i obowiązków małżeńskich oraz przestępstwa na tle seksualnym przeciwko rodzinie³⁹.

Karalne naruszenie istotnych warunków zawarcia małżeństwa

Do przestępstw i wykroczeń naruszających istotne warunki niezbędne do prawidłowego zawarcia związku małżeńskiego należały: naruszenie zasady swobodnego oświadczenia woli przez strony oraz uchybienie formalnym wymogom w zawieraniu małżeństwa.

Małżeństwo zostało zawarte, gdy mężczyzna i kobieta jednocześnie obecni złożyli przed duchownym właściwego wyznania oświadczenie, że wstępują ze sobą w związek małżeński. Swobodne i zgodne oświadczenia woli nupturientów

³⁷ Art. 54 brzmiał: „Ze skazaniem na osadzenie w twierdzy od dwóch do sześciu lat, i na zamknięcie w domu poprawy od roku jednego do trzech lat, połączona jest utrata prawa wstępowania do rządowej lub innej publicznej służby, należenia do wyborów i obieralności na jakiegokolwiek urzędy, a nawet sprawowanie opieki w skutek nadania przez Radę familijną”.

³⁸ Ukaz carski z 1836 r. o związku małżeńskim uchylał polski Kodeks Cywilny Królestwa Polskiego z 1825 r. w części dotyczącej małżeństwa (z wyjątkiem kwestii majątkowych i skutków rozwiązania małżeństwa). Wprowadzał pełną desekularyzację prawa małżeńskiego. Uznawał wyłącznie religijną formę zawarcia małżeństwa. Zasady prawa małżeńskiego obejmowały cztery wyznania główne: rzymskokatolickie, grecko-rosyjskie (prawosławne), unickie i ewangelickie (ewangelicko-augsburskie oraz ewangelicko-reformowane). Sprawy małżeńskie zostały oddane jurysdykcji sądów duchownych czterech wyznań. Ukaz wyraźnie uprzywilejowywał wyznanie prawosławne.

³⁹ J. Markiewicz, dz. cyt., s. 100 i n.

o wstąpieniu w związek małżeński wykluczały porwanie kobiety⁴⁰, groźba bezprawia⁴¹ lub podstęp⁴².

Karnie ścigano naruszenie formalnych wymogów zawarcia związku małżeńskiego. Zaliczano do nich określony wiek nupturientów, pozwolenie rodziców lub opiekunów, przedłożenie wymaganych dokumentów.

Popępiały wykroczenie osoby zawierające związek małżeński niemające wymaganego wieku, określonego odrębnie przepisami każdego z czterech wyznań lub przez prawo państwowe⁴³.

Zawarcie małżeństwa jawnie lub potajemnie, wbrew zakazowi rodziców lub bez uzyskania ich zgody, powodowało odpowiedzialność karną przewidzianą w art. 1042 za porwanie niezamężnej niewiasty za jej zezwoleniem. Natomiast osoba zawierająca małżeństwo bez pozwolenia swoich opiekunów była skazywana na areszt od 3 tygodni do 3 miesięcy.

Czynnością pierwszoplanowego znaczenia było przedłożenie przez strony proboszczom właściwych wyznań stosownych dokumentów. Stanowiły one legitymację zezwalającą na zawarcie związku małżeńskiego i sporządzenie aktu potwierdzającego to wydarzenie. Posługiwanie się podrobionymi lub przerobionymi dokumentami traktowano jako fałsz dowodów, przewidziany w art. 1200 i art. 1202 o fałszu w aktach i zobowiązaniach.

Karne naruszenie prawnych przeszkód zawarcia małżeństwa

Kodeks zaliczał do karnego naruszenia prawnych przeszkód zawarcia małżeństwa: wioleństwo, pokrewieństwo i powinowactwo określonego stopnia, różność religii, przymus kapłana.

Nie mogła zawrzeć małżeństwa osoba pozostająca już w związku małżeńskim. Kto naruszał tę zasadę prawa cywilnego, popełniał przestępstwo wiole-

⁴⁰ Porwanie kobiety wbrew jej woli celem zawarcia małżeństwa stosownie do dyspozycji art. 1042 groziło zesłaniem na zamieszkanie do guberni tomskiej lub tobolskiej z zamknięciem od 2 do 3 lat, a jeśli sprawca nie był od kar cielesnych wyłączony, oddaniem do pracy w poprawczych rotach aresztanckich na czas od 4 do 6 lat oraz karę chłosty od 60 do 70 razów.

⁴¹ Stosownie do art. 1043, kto bezprawnie groząc innej osobie popełnieniem przestępstwa na jej szkodę lub osoby najbliższej, a wzbudziła ona w zagrożonym obawę spełnienia, zmusił do zawarcia małżeństwa, podlegał zesłaniu do robót ciężkich w zakładach fabrycznych na czas od 4 do 6 lat oraz karze chłosty od 80 do 100 razów. Jeśli czyn ten poprzedzony został zgwałceniem, sprawcę na mocy art. 1002 uznawano również winnym popełnienia gwałtu i wymierzano karę zesłania na ciężkie roboty w twierdzach od 8 do 10 lat i chłostę od 120 do 140 razów.

⁴² Kodeks w art. 1044 wymieniał trzy przestępcze formy podstępu: spowodowanie czasowej utraty świadomości osoby będącej przedmiotem zainteresowania, wykluczające rozpoznanie czynu; wprowadzenie w błąd odnośnie osoby za małżonka wybranej; wykorzystanie bezradności innej osoby, wynikającej z upośledzenia umysłowego lub choroby psychicznej. Za czyny te groziła kara poprawcza w postaci osiedlenia w odleglejszych miejscach Syberii.

⁴³ Art. 1056. przewidywał karę poprawczą osadzenia w więzi na okres od 3 do 6 miesięcy lub aresztu od 3 tygodni do 3 miesięcy w zależności od stopnia winy i okoliczności towarzyszących wykroczeniu.

żeństwa⁴⁴. Kodeks w art. 1047 regulował trzy postacie wielożeństwa: osoba pozostająca w związku małżeńskim w czasie jego trwania zawierała nowe małżeństwo⁴⁵; oszustwo matrymonialne, polegające na zatajeniu małżeństwa i udawaniu stanu wolnego, traktowane jako podstęp⁴⁶; posługiwanie się nieprawdziwymi dokumentami i fałszerstwami celem ukrycia faktu pozostawania w związku małżeńskim⁴⁷.

Pokrewieństwo i powinowactwo wynikające z prawych bądź nieprawych związków stanowiło przeszkodę do zawierania małżeństwa w linii prostej pomiędzy wszystkimi wstępnymi i zstępnymi oraz w linii bocznej określonego stopnia⁴⁸. Naruszenie przeszkód pokrewieństwa lub powinowactwa przy zawieraniu małżeństwa powodowało wejście w kolizję z prawem karnym. Kodeks różnicował ściganie tego rodzaju czynów w zależności od religii wyznawanej przez sprawcę⁴⁹.

Różność religii stanowiła zasadniczą przeszkodę do zawarcia związku małżeńskiego między osobami wyznającymi religię chrześcijańską i nienależącymi do żadnego z wyznań chrześcijańskich. Odpowiedzialność karną Kodeks regulował odmiennie dla wyznawców prawosławia i pozostałych prawnie uznanych religii chrześcijańskich⁵⁰.

Istotną przeszkodę zawarcia związku małżeńskiego stanowiło przymuszenie kapłana do dokonania obrzędu ślubu, wbrew obowiązującym zakazom i nakazom poszczególnych wyznań lub prawa państwowego. Wysokość kary za popełniony czyn uzależniano od stopnia złej woli sprawcy i sposobu jego realiza-

⁴⁴ F. Maciejowski w cytowanej już pracy omawia szczegółowo kwestię wielożeństwa.

⁴⁵ Za czyn ten groziło zesłanie na zamieszkanie do guberni tomskiej lub tobolskiej, z zamknięciem od 1 roku do 3 lat albo do oddanie do poprawczych rot aresztanckich na okres od 2 do 6 lat oraz kara chłosty od 70 do 80 razów.

⁴⁶ Za przestępstwo tego rodzaju groziła kara główna w postaci osiedlenia na Syberii, zaś ilość razów chłosty uzależniano od stopnia winy.

⁴⁷ Sprawcy wymierzano karę za fałszerstwo i wielożeństwo z zastosowaniem dyspozycji art. 157 o zbiegu przestępstw. Sąd w wyroku łącznym wymieniał wszystkie popełnione przestępstwa i wymierzone kary i skazywał na najwyższą.

⁴⁸ Kwestie te regulował cytowany ukaz carski o związku małżeńskim z 1836 r. Oddział II o przeszkodach niedopuszczających zawarcie małżeństwa (art. 30–36).

⁴⁹ Stosownie do art. 1052 osoba wyznania prawosławnego, zawierająca małżeństwo z krewnym lub powinowatym w stopniu przez prawo zabronionym, podlegała karze poprawczej osadzenia w więzy od 6 miesięcy do 2 lat i pokucie kościelnej orzeczonej przez sąd duchowny. Jednak dyspozycja wymienionego artykułu nie obejmowała osób świadomie zawierających małżeństwo z krewnym pierwszego i drugiego stopnia. Tego rodzaju czyn kwalifikowano jako przestępstwo kazirodztwa i ścigano dyspozycją art. 1088 i art. 1080. Sprawcy ponosili odpowiedzialność za dwa czyny karalne – zawarcie małżeństwa prawem zakazanego i kazirodztwo.

⁵⁰ Wyznawcy prawosławia zawierający małżeństwo z osobą wyznającą religię niechrześcijańską, w przypadku nie przejścia przez nią na wiarę chrześcijańską, podlegali osadzeniu w więzy na 6 miesięcy i pokucie kościelnej orzeczonej przez zwierzchność duchowną. Natomiast osoby wyznania rzymskokatolickiego, ewangelicko-augsburskiego i ewangelicko-reformowanego za tego samego rodzaju czyn skazywani byli na osadzenie w więzy na cztery miesiące.

cji. Art. 1065 zakładał, że sprawca skazany zostanie na podwyższonej karę przewidzianą w artykułach 961, 962, 1037 i 1039⁵¹.

Odpowiedzialność karna uczestników w obrzędzie małżeństwa za naruszenie prawnych warunków i przeszkód zawarcia małżeństwa

Odpowiedzialność karną za naruszenie prawa małżeńskiego ponosili nie tylko nupturienti, ale również ich rodzice i opiekunowie oraz świadkowie i kapłani.

Kodeks dokładnie precyzował odpowiedzialność karną poszczególnych kategorii uczestników obrzędu małżeństwa za świadome naruszenie obowiązujących przepisów prawa małżeńskiego. Rodzice i opiekunowie odpowiadali za pomocnictwo⁵² i podżeganie⁵³ do popełnienia czynu zabronionego przy zawieraniu małżeństwa. Natomiast świadkowie odpowiadali za pomocnictwo, gdyż zachowaniem swoim umożliwili innej osobie zawarcie związku małżeńskiego przez dokonanie przestępstwa w postaci przymusu, podstępu lub wielożeństwa⁵⁴.

Kodeks Kar Głównych i Poprawczych w artykułach 1050, 1066–1074 określał odpowiedzialność kapłanów, naruszających prawo przy spełnianiu obrzędu zawarcia małżeństwa⁵⁵. Przepisy odnosiły się do duchownych wyznań chrześcijańskich⁵⁶.

Niedopełnienie obowiązku lub przekroczenie uprawnień przy obrzędzie ślubu powodowało kary dyscyplinarne, pieniężne, aresztu i osadzenia w więzy z uwzględnieniem stopnia winy, rodzaju i szkodliwości wykroczenia. Naruszenie prawa przez duchownych w czasie wykonywania obrzędu małżeństwa dotyczyły różnych kwestii formalnych i merytorycznych⁵⁷.

PRZESTĘPSTWA PRZECIWKO RODZINIE NA TLE SEKSUALNYM

⁵¹ Wymienione przepisy dotyczyły: art. 961 – ciężkiego pobicia zagrażającego życiu lub znęcania się z podobnym skutkiem; art. 962 – skutkiem pobicia lub znęcania się spowodowanie kalectwa, ciężkich ran lub choroby umysłowej; art. 1037 – groźby bezprawnej; art. 1039 – groźny zniesławienia.

⁵² Polegało na świadomym dopuszczeniu do zawarcia małżeństwa między krewnymi lub powinowatymi określonego stopnia bądź zezwoleniu na małżeństwo osobie niemającej wymaganego wieku. Zagrożenie karą stanowiło osadzenie w więzy od 3 dni do 3 miesięcy, z wyjątkiem zawarcia małżeństwa między krewnymi pierwszego lub drugiego stopnia. Wówczas odpowiadano za sprawstwo kazirodztwa.

⁵³ Dotyczyło nakłaniania do zawarcia małżeństwa osoby nieposiadającej obowiązującego wieku lub pełnoletniej z zagrożeniem osadzenia w więzy na okres od 3 tygodni do 6 miesięcy lub aresztu od 3 tygodni do 3 miesięcy w zależności od stopnia winy.

⁵⁴ W odniesieniu do przymusu i podstępu groziło zesłanie na zamieszkanie w guberni tomskiej lub tobołskiej bez orzekania okresu zamieszkania i pobyt w poprawczych rotach aresztanckich od 1 roku do 4 lat oraz chłosta od 60 do 80 razów. Natomiast przy zaistnieniu przestępstwa wielożeństwa, stosownie do artykułu 128, pomocnik odpowiadał karnie w granicach zagrożenia przewidzianego za sprawstwo.

⁵⁵ F. Maciejowski, dz. cyt., s. 455–456.

⁵⁶ Prawosławnego, rzymskokatolickiego, ormiano-gregoriańskiego, ormiano-katolickiego, ewangelicko-augsburskiego i ewangelicko-reformowanego.

⁵⁷ Zob. J. Markiewicz, dz. cyt., s. 106–107.

Odrębną kategorię czynów karalnych znaną zarówno Kodeksowi Karzącemu Królestwa Polskiego, jak i Kodeksowi Kar Głównych i Poprawczych, stanowiły czyny karalne na tle seksualnym. Oba kodeksy zaliczały do nich cudzołóstwo, kazirodztwo i nierząd między krewnymi linii bocznych. Jednak istniała zasadnicza różnica w ocenie winy sprawców, kwalifikacji prawnej czynów i wymiarze kary.

KKKP w Księdze II o występkach, Dział XIII o występkach przeciwko dobremu obyczajom (art. 433) wymienia 12 ważnych zagadnień przestępczości naruszającej normy moralno-społeczne, którym przeciwdziała prawo karne. Do występków naruszających dobre obyczaje Kodeks zalicza: cudzołóstwo, kazirodztwo, nierząd między krewnymi linii bocznych i uwiedzenie.

KKGiP w Dziale X o przestępstwach przeciwko prawom familijnym, Rozdział I o przestępstwach przeciwko związkowi familijnemu, Rozdział III o nadużyciu praw i naruszaniu obowiązków małżeńskich, art. 1078 m.in. wymienia wyroczenie cudzołóstwa, zaś Rozdział III o przestępstwach przeciwko związkowi familijnemu w całości poświęca przestępstwu kazirodztwa.

Cudzołóstwo – stosunek seksualny z cudzą żoną lub cudzym mężem był karnie ścigany⁵⁸. Oba Kodeksy były zgodne w opisie tego rodzaju czynu przestępczego. Podmiotowo wyróżniały oba czyny i gradowały kary: osoba pozostająca w związku małżeńskim dopuszczała się cudzołóstwa⁵⁹, bądź występek ten popełniała osoba stanu wolnego⁶⁰.

Cudzołóstwo ścigane było na wniosek pokrzywdzonego małżonka z zachowaniem sześciotygodniowego terminu liczonego od otrzymania informacji o zaistnieniu przestępstwa. Natomiast KKGiP zakładał, że ujawnienie przestępstwa w toku rozpoznawania innej sprawy obligowało sąd do przekazania jej celem rozpoznania przez sąd duchowny.

Kazirodztwo stanowiło bardzo groźną dewiację seksualną w rodzinie, ściganą karnie.

Kodeks Karzący Królestwa Polskiego klasyfikował kazirodztwo jako występki. Zgodnie z art. 444 kazirodztwo polegało na obcowaniu cielesnym między krewnymi linii wstępnej i zstępnej bez względu na ich pochodzenie z prawego lub nieprawego łoża. Wymiar kary wyrażał się w osadzeniu w domu aresztu publicznego od roku do 3 lat⁶¹.

⁵⁸ KKKP art. 447; KKGiP art. 1078.

⁵⁹ KKKP przewidywał karę zamknięcia w domu aresztu publicznego na okres od 3 miesięcy do 1 roku, zaś KKGiP osadzeniu w klasztorze (jeśli w miejscu zamieszkania znajdował się klasztor odpowiedniego wyznania) lub w wieży od 6 miesięcy do 1 roku.

⁶⁰ KKKP zakładał umieszczenie w domu aresztu publicznego na okres od 8 dni do 3 miesięcy, zaś KKGiP osadzenie w wieży od 3 tygodni do 6 miesięcy albo w areszcie od 3 tygodni do 3 miesięcy.

⁶¹ Art. 217 stanowił: „Zamknięci w domu aresztu publicznego wolni będą od kajdan, mogą się z własnego utrzymać majątku, żaden jednak zbytek dozwolony im nie będzie. Sług własnych i domowników wtenczas tylko do posługi używać mogą, gdy sąd w miarę koniecznej im potrzeby dozwoli. Nikogo w areszcie przyjmować i z nikim bez zezwolenia sądu widzieć się i rozmawiać nie powinni. Gdyby zaś sami utrzymać się nie byli w stanie, żywność i inne potrzeby stosownie do przepisu w art. 216 zawartego dostarczone im będą. Na ostatek

Kodeks Kar Głównych i Poprawczych w art. 1088 traktował kazirodztwo jako przestępstwo popełnione między krewnymi w linii prostej, wstępnej lub zstępnej, bez względu na stopień, powodujące wyjątkowo ciężką odpowiedzialność karną. Sprawców kierowano na zesłanie do odleglejszych miejsc Syberii, gdzie zamiast osiedlania, byli samotnie osadzani w wieży na 10 lat. Po upływie tego czasu kierowano ich do klasztoru na całe życie celem wykonywania ciężkich prac. Jeśli należeli do jednego z wyznań chrześcijańskich, poddawani byli pokucie kościelnej orzekanej przez ich władze duchowne.

Ustawodawca w art. 1089 wyróżniał cztery rodzaje kazirodztwa w zależności od stopnia pokrewieństwa lub powinowactwa oraz wyznania sprawców. Wyznawcy prawosławia ściągani byli za kazirodztwo między krewnymi lub powinowatymi: krewnymi drugiego stopnia linii bocznych⁶²; krewnymi trzeciego stopnia lub powinowatymi pierwszego stopnia (z teściową lub z teściem, z zięciem lub synową)⁶³; krewnymi czwartego stopnia (ze stryjecznym lub ciotecznym bratem, ze stryjeczną lub cioteczną siostrą) albo powinowatymi drugiego stopnia (z bratem męża lub bratową, ze szwagrem lub siostrą)⁶⁴.

Za kazirodztwo osób innych wyznań chrześcijańskich z mocy art. 1088 pociągano do odpowiedzialności karnej tylko sprawców zaliczanych do drugiego stopnia pokrewieństwa lub powinowactwa pierwszego stopnia. Przewidywano taki sam wymiar kary, jak w odniesieniu do wyznawców prawosławia.

Sprawcy wszystkich przewidzianych przez Kodeksy rodzajów kazirodztwa podlegali pokucie kościelnej nakładanej przez zwierzchność duchowną poszczególnych wyznań.

KKKP odróżniał od kazirodztwa równie groźne przestępstwo seksualne w rodzinie, tj. nierząd między krewnymi linii bocznej. W art. 446 określał krąg osób dopuszczających się tego typu wykroczenia, wymieniając: nierząd między braćmi i siostrami rodzonymi lub przyrodnymi oraz nierząd przy udziale małżonka jednego z rodziców, dzieci lub rodzeństwa. Zagrożenie karne polegało na umieszczeniu sprawców w domu aresztu publicznego na okres od 3 miesięcy do 1 roku. Nadto jednej z osób winnych wykroczenia mógł być orzeczony zakaz pobytu w miejscu jego popełnienia.

KKGiP w art. 1091 zaliczał do nierządu zarówno pożycie między krewnymi, jak i powinowatymi, którzy według zasad wyznaniowych mogli zawierać

wzięci być mają do robót lub zatrudnień tylko wewnętrznych, których wybór zostawiony tym jest, co się własnym utrzymują sposobem; dla tych zaś, którzy kosztem skarbu są utrzymywani, w miarę zdrowia i sił fizycznych roboty wyznaczone będą”.

⁶² Za przestępstwo tego rodzaju groziło zesłanie na Syberię i osadzenie w wieży na 5 lat, po ich upływie oddanie do klasztoru do końca życia celem wykonywania ciężkich prac.

⁶³ Czyn taki karano zesłaniem na zamieszkanie w guberni tomskiej lub tobolskiej z zamknięciem od 1 roku do 3 lat, a jeśli sprawcy od kar cielesnych nie byli wyłączeni, oddaniem ich do poprawczych rot aresztanckich na czas od 2 do 6 lat.

⁶⁴ Popęlenie tego typu wykroczenia pociągało za sobą osadzenie w klasztorze na okres od 6 miesięcy do 1 roku.

małżeństwo. Sprawcy podlegali byli karze przewidzianej w art. 711 o pożyciu mężczyzny nieżonatego z kobietą niezamężną.

Kodeks przewidywał również dwa przypadki zbiegu przestępstw: popełnienie cudzołóstwa w warunkach nierządu i dopuszczenie się kazirodztwa połączonego z gwałtem⁶⁵. Dyspozycja art. 157 określała zasady wymierzania kary łącznej. Nadto Kodeks Karzący Królestwa Polskiego wymieniał kilka rodzajów występków z uwiedzenia, które ewentualnie można zaliczyć do przestępstw wymierzonych w rodzinę. U podłoża ich znajdował się motyw uwiedzenia w celu wykorzystania seksualnego⁶⁶.

Do tego typu wykroczeń Kodeks zaliczał m.in.: uwiedzenie osoby powierzonej wychowaniu lub dozorowi⁶⁷; uwiedzenie przez służbę lub domownika nieletnich⁶⁸; córkę, kuzynkę, powinowatą lub wychowankę, gospodynię domu, w którym przebywają⁶⁹; uwodzenie przez kobietę małoletnich (14–21 lat) synów lub innych małoletnich krewnych lub wychowanków gospodarzy, u których usługują⁷⁰; uwodzenie i skompromitowanie niewiasty pod przyrzeczeniem zawarcia małżeństwa⁷¹. Za wszystkie wymienione występkę groziła kara aresztu publicznego w różnicowanym wymiarze.

Występki z uwiedzenia wymienione w artykułach 449, 451, 452, 454 ścigane były na wniosek rodziców, krewnych lub opiekunów nieletnich.

CZYNY KARALNE INNEGO RODZAJU PRZECIWKO RODZINIE

Oba Kodeksy regulują także innego rodzaju przestępstwa wymierzone w rodzinę, których szczegółowe prezentowanie nie jest niezbędne. Wydaje się, że wystarczające będzie zasygnalizowanie najważniejszych kwestii. Ograniczenie tego rodzaju nie zmienia obszaru merytorycznego i prawnego ustaw karnych.

KKKP w księdze III o przewinieniach policyjnych zalicza do przekroczeń żebractwo dzieci i zaniedbanie dozoru nad dziećmi lub osobami niedołączonymi.

Artykuł 500 rozstrzyga kwestię żebractwa dzieci w dwóch stanach faktycznych, uznając winnymi popełnienia wykroczenia: rodziców, opiekunów lub osoby sprawujące nadzór, które nakazują lub zezwalają żebrac dzieciom poniżej 14 roku życia; rodziców, którzy „dzieci pożyczają, aby drugim służyły za żebra-

⁶⁵ KKGiP art. 1091 i art. 1090.

⁶⁶ Autor zdaje sobie sprawę, że omawiany problem jest dyskusyjny, gdyż nie w każdym przypadku zaistniał czyn karalny, ale jest przekonany o potrzebie zasygnalizowania zjawiska i jego kryminologicznej oceny.

⁶⁷ KKKP art. 449.

⁶⁸ KKKP art. 451.

⁶⁹ KKKP art. 452.

⁷⁰ KKKP art. 454.

⁷¹ KKKP art. 453.

ków”. W obu przypadkach groziła kara aresztu publicznego lub domowego do 3 dni bądź chłosta w ilości 6 razów⁷².

Zgodnie z wymogami art. 553 rodzice lub osoby sprawujące nadzór nad dziećmi lub osobami niedołączonymi ponoszą odpowiedzialność karną za pozostawienie ich w sytuacjach zagrażających bezpieczeństwu, nawet jeśli nie zaistniało zagrożenie ich życia lub zdrowia. Za czyn taki groziła kara pieniężna do 40 złp⁷³.

Natomiast KKGiP w Dziale XI zawiera m.in.: rozdział I oddział II o porwaniu niewiasty zamężnej i oddział III o nadużyciu praw i naruszeniu obowiązków małżeńskich; rozdział III oddział I o nadużyciu władzy rodzicielskiej i oddział II o przestępstwach dzieci wobec rodziców; rozdział IV o nadużyciu władzy opiekunów i kuratorów.

Porwanie kobiety zamężnej stanowiło przestępstwo zagrożone karą główną. Kodeks wyróżniał dwa stany faktyczne: samo porwanie⁷⁴ oraz porwanie połączone z gwałtem⁷⁵. Nadto jako występki kwalifikowano porwanie kobiety za jej zgodą⁷⁶.

Karalne nadużycie praw w małżeństwie polegało na niewłaściwym (srogim) traktowaniu żony przez męża, a szczególnie, jeśli połączone było ze spowodowaniem ran lub kalectwa⁷⁷. Odpowiedzialność związana była z karą główną przewidzianą w Dziale X, rozdział III⁷⁸, podwyższoną o dwa stopnie oraz pokutę kościelną orzeczną przez zwierzchność właściwego wyznania. Kodeks przewidywał identyczną odpowiedzialność karną żony za czyny tego rodzaju, popełnione wobec męża.

Kolejne przestępstwo tego typu polegało na nadużyciu władzy lub zaufania przez jednego z małżonków wobec współmałżonka celem nakłonienia go do popełnienia czynu stanowiącego pogwałcenie prawa⁷⁹. Odpowiedzialność zależała od charakteru popełnionego przestępstwa i przewidywanej przez Kodeks kary orzekanej w najwyższym wymiarze.

Nadużycie władzy rodzicielskiej regulują artykuły 1079–1083 i stanowią je wykroczenia: zmuszanie swoich dzieci do zawarcia małżeństwa lub złożenia ślubów zakonnych; doprowadzenie swoich dzieci za pomocą środków odurzających (podniecających) do popełnienia przestępstwa; umyślne dopuszczanie

⁷² KKKP art. 505.

⁷³ KKKP art. 584.

⁷⁴ Art. 1073 przewidywał odpowiedzialność i karę określoną w art. 1002 i art. 1003 za porwanie.

⁷⁵ Art. 1074 stanowił, że będzie stosowane zastrzeżenie kary określone przez art. 1003 i art. 1004 za gwałt.

⁷⁶ Stosownie do art. 1075 oboje sprawcy występkę podlegali osadzeniu w więzy na okres od 1 roku do 2 lat oraz pokucie kościelnej orzekanej przez zwierzchność właściwego wyznania.

⁷⁷ KKGiP art. 1076.

⁷⁸ Rozdział III dotyczył spowodowania kalectwa, ran i innych uszkodzeń zdrowia. W artykułach 949–970 określa różne karalne stany faktyczne, odpowiedzialność i kary za przestępstwa przeciwko zdrowiu. Przykładowo art. 949 przewidywał za spowodowanie kalectwa lub znaczne uszkodzenie zdrowia zesłanie do ciężkich robót w zakładach fabrycznych na okres od 4 do 6 lat. Jeśli zaś osoba poszkodowana doznała trwałego oszczerzenia twarzy lub przestępstwu towarzyszyły udręki i cierpienia, czas kary wynosi od 6 do 8 lat.

⁷⁹ KKGiP art. 1077.

swoich dzieci do naruszania norm moralnych oraz tolerowanie ich rozpustnego trybu życia; przywłaszczenie lub trwonienie mienia stanowiącego własność dzieci. Kodeks przewidywał różne środki karcenia i karania, poczynając od praw wyznaniowych (przymus małżeństwa lub zakonu) poprzez przepisy dyscyplinarno-wychowawcze, kończąc na sankcjach karnych (przywłaszczenie mienia).

Natomiast artykuły 1084–1087 określają stany przestępcze dzieci w stosunku do rodziców: pobicie ojca lub matki przez syna lub córkę, powodujące rany, kalectwo lub inne uszkodzenie ciała⁸⁰; obraza godności osobistej lub zniesławienie ojca lub matki przez syna lub córkę⁸¹; uchylanie się od obowiązku alimentacyjnego na rzecz ojca lub matki przez dzieci mające dostateczne środki finansowe⁸².

Za uporczywe nieposłuszeństwo, brak subordynacji i inne ekstrawagancje na wniosek rodziców dzieci umieszczane były w domu poprawy na okres od 3 do 6 miesięcy. Rodzicom przysługiwało prawo wnioskowania o złagodzenie kary lub przebaczenia⁸³.

Opiekunów i kuratorów obowiązywały uczciwość, rzetelność i ścisłe przestrzeganie prawa przy wykonywaniu obowiązków osobistej pieczy nad osobami powierzonymi ich władztwu lub zarządzaniu majątkiem stanowiącym własność podopiecznych. Nie zawsze obowiązki te były należycie wykonywane i często wkraczano w sferę odpowiedzialności karnej.

Ustawodawca w art. 1092 ustalił, że opiekunowie i kuratorzy za działanie oparte na fałszu i podstępnie na szkodę osób powierzonych ich opiece i kurateli, szczególnie za przywłaszczenie lub trwonienie mienia stanowiącego ich własność, ścigani będą wyższymi karami za te przestępstwa w dziale XII wymienionymi⁸⁴.

Dyspozycja art. 1093 dotyczyła opiekuna, który zmusił osobę powierzoną jego pieczy do zawarcia małżeństwa lub wstąpienia do zakonu, a art. 1094 – nakłaniania do popełnienia przestępstwa. W pierwszym przypadku Kodeks odsyłał stosowanie wymiaru kary do art. 1079, dotyczącego rodziców, z wyłączeniem pokuty kościelnej, w drugim – do zaostrzonej odpowiedzialności karnej przewidzianej dla tego rodzaju przestępstwa.

⁸⁰ Patrz przypis 78.

⁸¹ Sprawca karany był zesłaniem na zamieszkanie w guberni tomskiej lub tobolskiej bądź oddanie do poprawczych rot aresztanckich na czas od 1 roku do 2 lat oraz chłostę od 50 do 60 razów (art. 1013). Za obrazę słowną ojca lub matki winny na wniosek pokrzywdzonego umieszczany był w domu poprawy na okres od 6 miesięcy do 1 roku (art. 1017). Pokrzywdzonemu przysługiwało prawo wstawiennictwa o złagodzenie kary lub przebaczenie, ale tylko w przypadku obelgi słownej.

⁸² Niewywiązywanie się z tego obowiązku powodowało odpowiedzialność karną w postaci aresztu od 7 dni do 3 miesięcy lub osadzenie w więzi na okres od 3 miesięcy do 1 roku.

⁸³ KKGiP art. 1086.

⁸⁴ Chodziło o szereg przestępstw, m.in. zabór cudzej nieruchomości, przywłaszczenie powierzonej nieruchomości, bezprawne osiąganie dochodów i korzyści z cudzego mienia, wyłudzenie zobowiązań przez podstęp, fałsz dokumentów i zobowiązań.

Wiele czynów karalnych szczegółowo omawianych w Kodeksie Kar Głównych i Poprawczych, a ujętych w ostatniej (VI) części, występuje także w Kodeksie Karzącym Królestwa Polskiego, gdzie mieszczą się w definicjach ogólnych poszczególnych rodzajów zbrodni i występków.

ZAKOŃCZENIE

Analiza problematyki prawnej oraz stosowanych rozwiązań i instytucji w Kodeksie Karzącym Królestwa Polskiego i Kodeksie Kar Głównych i Poprawczych w odniesieniu do przestępstw godzących w rodzinę nasuwa różne refleksje, skojarzenia i wnioski.

Nie może ulegać wątpliwości, że autorzy obu Kodeksów dążyli do zapewnienia rodzinie bezpieczeństwa przez przestępczymi działaniami i naruszeniami prawa. Troska ta objęła duży zakres sfery przestępczej, poczynając od ciężkich zbrodni zagrażających życiu i zdrowiu, poprzez występkę naruszające porządek prawny, moralny i etyczny małżeństwa i rodziny, a kończąc na dewiacjach i patologiach w rodzinie.

Twórcy Kodeksu Kar Głównych i Poprawczych w dążeniu do uchwycenia możliwie wszystkich nieprawidłowości i niegodziwości zagrażających rodzinie zaszedli tak daleko, że wkroczyli w sferę cywilno-prawną małżeństwa, szczególnie chronioną. Stanowisko to realizowano w ścisłej synchronizacji z normami prawa i instytucjami sklasyfikowanymi w ukazie Prawo małżeńskie z 1836 r. Odpowiedzialnością karną objęto wszystkie osoby mające związek z małżeństwem i rodziną – nupturientów, rodziców, dzieci, opiekunów, krewnych, powinowatych, kapłanów i innych.

W Kodeksie Kar Głównych i Poprawczych zrezygnowano z ogólnej koncepcji przepisów pozwalających zaklasyfikować jak największą liczbę przypadków jednego rodzaju na rzecz przepisów kazuistycznych. Natomiast autorzy Kodeksu Karzącego Królestwa Polskiego w zasadzie uniknęli kazuistyki, tworząc ustawę nowoczesną, opartą na ideach oświeceniowych. Różność ta znalazła odniesienie wobec przestępstw godzących w rodzinę.

Ustawodawca rosyjski przekazał ustawę służącą władzy i systemowi totalitarnemu. Realizując feudalną zasadę odstraszenia, wprowadzono kary surowe, często wręcz okrutne, w wielu przypadkach nieadekwatne do winy skazanego i przypisanego mu czynu. Twórcy polscy KKKP, nawiązując do zasady odwetu i odstraszenia, stworzyli ustawę w złagodzonej formie wymiaru kary. I tym właśnie systemem kar objęto również instytucję małżeństwa i rodziny, wyjątkowo delikatnej i czulej w strukturze cywilnej, moralnej, prawnej i społecznej.

Zachodzi pytanie: jak dalece systemy kar KKKP i KKGiP w całości rozwiązały problematyki, a szczególnie w odniesieniu do małżeństwa i rodziny, były sku-

teczne w zapobieganiu przestępczości, pomocne w procesie resocjalizacji i przywracania człowieka skazanego społeczeństwu.

Kodeks Karzący Królestwa Polskiego stanowił opracowany przez polskich prawników, uchwalony przez Sejm i zatwierdzony przez Senat pierwszy w dziejach polskich kodeks karny akceptowany przez społeczeństwo polskie.

Kodeks Kar Głównych i Poprawczych był ukazem carskim, siłą narzucenym przez zaborcę społeczeństwu polskiemu. Nigdy nie został zaakceptowany, gdyż był sprzeczny z pojmowaniem roli państwa i prawa, obcy polskiej świadomości i mentalności prawnej, tradycji wyznaniowej oraz kulturze narodowej.

OFFENCES AGAINST FAMILY
IN PENAL CODE OF THE KINGDOM OF POLAND OF 1818
AND IN THE CODE OF MAIN AND CORRECTIONAL PENALTIES OF 1847

Summary. The study comprises an introduction, main body, and a conclusion. The introductory part presents the issue of the Penal Code of the Kingdom of Poland, enacted by the Parliament on 16th April, 1818, which was the first penal code in the Polish history to be later abrogated by a Tsar Decree, on 1st January, 1847, which introduced the Code of Capital and Correctional Penalties. The author discusses the principles underlying the nature of crime, punishment, responsibility, and system of penalties which is to act as a deterrent, vested in those Codes. The article presents the state of research, sources and literature of the subject, as well as the aim of the study. The article is composed of four parts. They deal with the subject matter of offences against life, matrimony and parental authority, sexual offences, and others. The discussed offences against life include: patricide, killing of a family member, killing of a pregnant woman, infanticide, abortion, abandonment of child, and suicide. The part that deals with offences against matrimony covers three spheres of offences and misdemeanours, often closely linked with the civil norms of marital law: punishable violation of essential conditions of entering into marriage, punishable violation of legal impediments to marriage, criminal responsibility of parents, guardians and priests for the violation of legal impediments to marriage, and the abuse of marital rights and obligations, as well as sexual offences against family. Sexual offences include adultery, incest, prostitution among cousins and misdemeanours resulting from seduction. The last part of the article deals with offences against parental authority, guardian's authority and wardship, listing different types of abuse of parental, guardian's and warden's authority, offences committed by children against their parents, and abuse of authority by guardians and wardens. The author points out fundamental differences and similarities of legal solutions and institutions of penal law as provided for in both Codes. The conclusion contains a synthetic evaluation and analysis of the issues in focus.

Key words: offence, family, matrimony, patricide, infanticide, impediment, guardianship

Translated by Tomasz Pałkowski